

Hakların Gündelik Hayattaki Karşılığı

Özgür Arun

Prof.Dr., Baş Editör, Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi

Sosyoloji Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya

E-posta: arun@akdeniz.edu.tr

Doi: 10.5281/zenodo.21702018

Künye: Arun, Ö. (2026). Hakların Gündelik Hayattaki Karşılığı. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 1-3. <https://orcid.org/0000-0002-6232-0785>

Haklar en çok yokluklarında görünürler. Örneğin, bir yaşlı, eşini kaybettikten sonra yalnızlığın içine çekildiğinde, afet anında güvenli bilgiye, barınmaya ve bakıma erişemediğinde, ya da bakım hizmetleri dijitalleşirken kendisi veya bakım veren kişi sistemin dışında kaldığında... Gündelik yaşamda haklardan söz etmek kolaydır. Fakat hakların gerçek karşılığı, tam da bu anlarda ortaya çıkar.

Peki bir hakkı hak yapan şey nedir? Bir metinde yer alması mı? Bir kurumun uygun gördüğünde onu sunması mı? Yoksa kişinin gelirin, ailesinin imkanlarına, yaşadığı yere ve dijital becerilerine bağlı olmadan kullanılabilmesi mi?

13-17 Temmuz 2026 tarihlerinde Cenevre’de, Yaşlıların İnsan Hakları Hakkında Hükümetlerarası Çalışma Grubu ilk oturumunu gerçekleştirdi. Bu toplantı, yaşlıların insan haklarını geliştirmek, korumak ve güvence altına almak amacıyla uluslararası bağlayıcı bir belgenin hazırlanması yolunda tarihsel bir eşik oluşturdu. Senex olarak biz de bu sürece yazılı katkımızı sunduk. Temel talebimiz açtı: Yaşlılar, yardım ve koruma sunulacak pasif kişiler değiller. Yaşlılar, tüm insan haklarından tam ve eşit biçimde yararlanması gereken hak sahipleridir.

Bu ayrım yalnızca kavramsal değil. Çünkü ihtiyaç temelli yaklaşım, hizmeti kurumun takdirine bırakır. Hak temelli yaklaşım ise

devlete yükümlülükler getirir. İlki, “ne kadar yardım edilebilir?” diye sorar. İkincisi, “bu hakkın kullanılmasını engelleyen yapısal, kurumsal, ekonomik, mekansal ve dijital bariyerler nasıl kaldırılacak?” sorusunu yöneltir.

Daha açık soralım: Bir yaşlı, eşini kaybettiğinde yas sürecinde psikososyal hizmetlere erişebiliyor mu? Afet sırasında kendisine uygun, anlaşılır ve erişilebilir bilgi sunuluyor mu? Bakım ihtiyacı ortaya çıktığında nerede, kimden ve nasıl destek alacağına kendisi karar verebiliyor mu? Dijital hizmetleri kullanamadığında eşdeğer bir yüz yüze seçenek var mı? Ücretsiz bakım verenlerin emeği görülüyor, azaltılıyor ve yeniden dağıtılıyor mu?

Bu soruların her biri, hakların gündelik hayattaki karşılığını gösteriyor. Çünkü haklar yalnızca olağan zamanlar için düzenlenmez. Kayıp, afet, hastalık, bakım ihtiyacı ve dijital dönüşüm gibi yaşamın kırılma anlarında da geçerlidir. Hatta bir hakkın gerçek gücü en çok böyle zamanlarda sınanır.

Cenevre’ye sunduğumuz raporda bakım ve desteğin ailelerin imkanına ya da piyasa satın alma gücüne bırakılmış bir ihtiyaç olarak değil, uygulanabilir bir insan hakkı ve kamusal altyapı olarak tanınması gerektiğini savunduk. Aileler, komşular ve kuşaklararası dayanışma, yaşlıların haklarını kullanmasını destekleyebilir. Fakat bu ilişkiler devletin sorumluluğunun yerine geçemez. Bakımın aile içinde kendiliğinden ve

ücretsiz biçimde karşılanacağı varsayımı, kamusal sorumluluğu görünmez kıldığı gibi bakım emeğini özellikle kadınların omuzlarına yükler.

O halde mesele şu: Dayanışmayı güçlendirmekle, bakımın yükümlülüğü aileye devretmek aynı şey değildir. Yakın ilişkiler, güven ve aidiyet üretir. Ancak hakların kullanılmasını kişisel ilişkilere bağımlı hale getiren her düzen, destek ağı güçlü olmayanları geride bırakır. Hak, kişinin ailesi varsa işleyen, komşusu varsa ulaşılabilen, parası varsa satın alınabilen bir imkan değildir.

Senex'in bu sayısındaki metinler, tam da bu gerilimi somutlaştırıyor.

Bu sayıda İrem Bilgiç ve Abdullah Karatay, yaşlılıkta eş kaybının ardından yaşanan yas deneyimlerini ve sosyal destek ağlarını sosyal hizmet perspektifinden inceliyor. Bulgular, eş kaybının yalnızca sevilen bir kişinin ölümü olmadığını, gündelik yaşam düzeninin, rollerin, sorumlulukların ve alışılmış destek ilişkilerinin de dönüşmesi anlamına geldiğini gösteriyor. Katılımcıların çocuklarından, akrabalarından ve komşularından destek aldıkları görülse de bu desteğin niteliği ve sürekliliği her zaman yeterli değil. Üstelik profesyonel psikososyal desteğe erişim son derece sınırlı. Bu çalışma bize şunu hatırlatıyor: Yas kişisel bir deneyim olabilir, fakat yas sürecinde yalnız bırakılmak kamusal bir meseledir. Ruh sağlığı hizmetleri, sosyal destek ve toplumsal bağlantı, ailenin iyi niyetine bırakılabilecek bir yardım değil, erişilebilir sosyal hizmet sisteminin parçası olmalıdır.

Mikail Batu, Zeynep Arguz ve Songül Yanık ise 6 Şubat depremlerini yaşayan yaşlıların afet sonrasındaki kültürel ve iletişim deneyimlerine odaklanıyor. Araştırma, telefon hatlarının çalışmaması, yakınlardan haber alınamaması ve güvenilir bilgiye erişilememesi gibi sorunların, fiziksel yıkımın yanında ikinci bir güvensizlik alanı yarattığını gösteriyor. Aile bağları, komşuluk ilişkileri, dini inançlar ve yerel dayanışma, iyileşme sürecinde önemli kaynaklar sunuyor. Fakat burada da aynı ayrımı korumak gerekir. Dayanışma, afet yönetiminin

eksiklerini telafi eden kalıcı bir mekanizma haline getirilemez. Tahliye, güvenli barınma, insani yardıma erişim, iletişim ve bakımın sürekliliği yaşlıların karşılanması beklenen özel ihtiyaçları değil, afet ve kriz koşullarında da korunması gereken haklarıdır.

Nitekim, araştırma ekibimizle COVID-19 döneminde gerçekleştirdiğimiz TÜBİTAK araştırması da kriz anlarında iletişim ve bilgiye erişimin yaşlılar arasında eşit dağılmadığını göstermişti (Arun, Binark, Özsoy Taylan, Kandemir & Şahinkaya, 2022). Yaşlıların bağlantıda kalma, nitelikli bilgiye ulaşma, bu bilgiyi değerlendirme ve destek ağlarını harekete geçirme kapasiteleri, toplumsal sınıf, dijital sermaye ve sahip oldukları sosyal ilişkiler tarafından şekilleniyordu. Afetler ve salgınlar eşitsizlikleri kendiliğinden yaratmaz. Yaşam seyri boyunca biriken eşitsizlikleri görünür kılar, derinleştirir ve kimi yaşlılar için hayati bilgiye erişimi doğrudan bir hak meselesine dönüştürür.

Süheyla Erikli Selek, dijitalleşmenin enformal yaşlı bakım emeği üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmada, teknolojinin bakım yükünü kendiliğinden azaltmadığını ortaya koyuyor. Dijital araçlar bilgiye erişimi ve bakımın koordinasyonunu kolaylaştırabilir. Ancak veri takibi, çevrimiçi randevu yönetimi, cihaz kullanımı ve sürekli erişilebilir olma gibi yeni sorumluluklar da üretir. Böylece bakım emeği ortadan kalkmaz, biçim değiştirir, genişler ve çoğu zaman görünmezleşir. Dijital beceri, gelir, eğitim ve teknik desteğe erişimdeki eşitsizlikler, teknolojinin sağladığı imkanlardan herkesin aynı ölçüde yararlanmasını engeller. Daha da önemlisi, aile temelli bakımın toplumsal cinsiyetli iş bölümü dijital alanda da yeniden üretilir. Bu nedenle dijital bakım politikaları yalnızca verimlilik üzerinden değil, eşitlik, erişilebilirlik, mahremiyet, insan teması ve bakım verenlerin hakları üzerinden değerlendirilmelidir.

UNDP için sürdürdüğüm araştırmada geliştirdiğim *Mavi Kapı*, *Mavi İstasyon* ve *Kafe-Tek* modelleri, tam da bu nedenle teknolojiyi bakımın yerine geçen bir çözüm olarak değil,

bakım ve desteğe eşit erişimi sağlayan kamusal altyapının bir parçası olarak kurguluyor (UNDP, 2025). Mavi Kapı, sağlık ve sosyal bakım hizmetlerini mahalle düzeyinde tek bir erişim noktasında bütünleştirirken, Mavi İstasyon, kırsal ve uzak bölgelerde tele-bakım ve gezici hizmetlerle mekansal eşitsizliklere yanıt veriyor. Kafe-Tek ise dijital okuryazarlığı bireysel bir eksiklik olarak değil, kamusal destekle aşılması gereken bir erişim bariyeri olarak ele alıyor. Ancak bu modellerin pilot projeler ya da geçici iyi uygulamalar olarak kalması yeterli değil. Bakım ve desteğe erişim bir hak olarak tanınacaksa, bu yaratıcı modellerin yasal statüsü, kamu finansmanı, asgari hizmet standartları ve ülke çapında erişilebilirliği de güvence altına alınmalıdır.3

Bu sayıyı bir araya getiren ana soru şudur: *Hakların varlığını hangi anda ve hangi ölçütle anlayacağız?* Bir yaşlının kaybıyla baş başa bırakılmadığı, afet anında görünmez hale gelmediği, bakım ihtiyacının aile içindeki ücretsiz emeğe havale edilmediği ve dijitalleşmenin yeni bir dışlanma üretmediği ölçüde...

Haklar, gündelik hayatın dışında duran soyut ilkeler değildir. Bir hizmetin tasarımında, bir bütçenin dağılımında, bir afet planında, bir bakım ilişkisinde, bir telefon hattında, bir sosyal hizmet uzmanına erişimde somutlaşır. Hak sahipliği, yaşlılar adına karar vermeyi değil, yaşlıların kendi yaşamları, bedenleri, gelirleri, mülkleri, yaşam düzenleri, bakım ve destek seçenekleri hakkında karar verebilmesini gerektirir.

Senex olarak bilimsel üretimle hak temelli savunuculuk arasındaki bağı tam da burada

kuruyoruz. Senex Dergi, yaşlanma alanındaki bilimsel bilgiyi geliştirmek ve yaygınlaştırmakla, Senex Kongre, farklı disiplinlerden araştırmacılar arasındaki diyalogu güçlendirmekle, Senex Dernek ise bu birikimi izleme, raporlama ve kanıta dayalı savunuculuk yoluyla toplumsallaştırmakla sorumlu. Cenevre’de başlayan süreç, bu üç alanın birbirinden ayrı olmadığını bir kez daha gösterdi. Bilimsel bilgi, hakların içeriğini ve ihlallerin biçimlerini görünür kılar. Sivil toplum ise bu bilgiyi yükümlülük, politika ve hesap verebilirlik talebine dönüştürür.

Bu sayının hazırlanmasına katkı sunan yazarlara, hakemlere ve editör ofisimizdeki ekibimize teşekkür ederim. Senex, yaşlılık çalışmalarını disiplinlerarası bir orkestraya dönüştüren, eleştirel ve açık bir zemindir. Önümüzdeki dönemde de yaşlıların haklarını kağıt üzerindeki ilkeler olarak değil, gündelik hayatın her alanında kullanılabilir, izlenebilir ve talep edilebilir güvenceler olarak tartışmaya devam edeceğiz.

Kaynaklar

Arun, Ö., Binark, M., Özsoy Taylan, D., Kandemir, B. ve Şahinkaya, G. (2022). Yaşlıların toplumsal sınıfı, dijital sermayeleri ve COVID-19 salgınında bağlantıda kalma pratikleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42(2), 387-410.

UNDP (2025). *The Transformative Power of Care in an Ageing Society: Digitalisation in Care Systems and Services for Older Persons*. UNDP, Ankara. ISBN: 978-625-93386-1-3.